

NASRETTİN HOCA'NIN TÜRK DÜNYASININ ORTAK “ŞAHSİYETİ” OLARAK MASKE VE RUH'TAKİ GÖRÜNÜŞÜ

Şaban SAĞLIK*

The Perception of Nasraddin Hodja as a Common Character of the Turkic World in “Mask and Sour”

Turkish literature deals with the concept of individualism as well. Halide Edip Adivar is a novelist who attaches an importance to this subject. Adivar, who places emphasis on this point in her play dubbed “Mask and Spirit”, gives Nasraddin Hodja, a witty character known in the whole Turkic world, as an example of individualism. In this article, firstly, the term of individuality was studied. Then, on the basis of Mask and Soul by Halide Edip Adivar, the struggle of being an individual was searched. Finally, the features of Nasraddin Hodja's personality appeared to be belonging an eastern character.

Keywords: Individual, Character, Nasraddin Hodja, Comedy, Halide Edip Adivar, Mask and Soul

Giriş

İnsanlık tarihinde, adı daima hatırlanan ve hatırlanacak olan büyük şahsiyetler vardır. Büyük şahsiyetler aynı zamanda, insanlar için vazgeçilmez olan “değerleri” yapan ve yayan kişilerdir. Söz konusu değerler yaşadığı ve yaşatıldığı sürece, onu yapan şahsiyetler de yaşatılmaktadır.

Türk tarihi bu açıdan inanılmaz zenginliktedir. Tarihimizde öylesine şahsiyetler yetişmiş ki, bu şahsiyetler, sadece yetiştikleri coğrafyada kalmamışlar, Türk kültürünün hakim olduğu hemen her vatan parçasında tanınır olmuşlardır. İşte bu şahsiyetlerden biri de Nasreddin Hoca'dır.

Türk dünyası Nasrettin Hoca'yı, hoş latife ve fıkralarıyla tanımıştır. Hoca'nın bütün Türk dünyasında ortak değer olması, onun uluslararası niteliğinden daha da önemlidir. Türk dünyası açısından baktığımızda, Türkistan'dan Macaristan'a, Sibirya'dan Kuzey Afrika'ya kadar Türk'ün ayak bastığı her yerde, bir Nasrettin

* Yard. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Hoca tipi karşımıza çıkmaktadır. Buna bir de komşu milletler ve XVII. yüzyıldan sonra başlayan Avrupalı entelektüellerin ilgisini eklediğimizde, fıkraların yayılma sahasının daha da genişlediğini görürüz (Türkmen, 1987, 349).

Nasrettin Hoca, böylesine tanınmış kişiliğini fıkralarına borçludur. Hoca'nın hiçbir fıkrası yoktur ki, insanın evrensel problemlerinden birine değinmemiş olsun. Güldürü formunda cereyan ettiği ve belirli bir bütünlük taşıdığı için yaşadığı hemen her olay, kısa bir zamanda hikâyeleşmiş, daha sonra da bir fıkra olarak yaygınlaşmıştır.

Hikâyelerde (bilhassa geleneksel hikâyelerde) baş kişi, bir anlamda “kendini gerçekleştirme” gayreti içindedir. Kendini gerçekleştirme, kendi iradesini hâkim kılma, kısaca “kendisi olma” gibi kavramlar, geleneksel hikâyelerin baş kişilerinin “şahsiyetlerini koruma” mücadelelerinden başka bir şey değildir. Amacına ister ulaşsın ister ulaşmasın, geleneksel hikâyelerdeki hemen her baş kişiyi “şahsiyet olmak” isteyen figürler olarak değerlendirebiliriz.

Bu yazıda, Halide Edip'in *Maske ve Ruh* adlı oyunundan hareketle, Nasrettin Hoca'yı işte bu açıdan inceleyeceğiz.

Şahsiyet olma / Bireyleşme

Şahsiyet olma / bireyleşme olgusunun arka planındaki en önemli husus, insanın karşılanmayan ihtiyaçlarıdır. Bu ihtiyaçların başında da açlık gelir.

Açlık, insanın biyolojik halidir ve aç insan, hayatının en önemli ihtiyacı ile karşı karşıya kalmış demektir. Halide Edip, *Maske ve Ruh*'ta Shakespeare'in ağzından insanın bu yönüne dikkat çeker ve insanın bedensel varlığı dışında zihinsel (ruhi) varlığına da vurgu yapar:

“Dünya bugün bir sürü et maskesi, makine insanlarla dolu. Orada bir tek gerçek, bir tek kaygı var: Herkesin doyurmağa çalıştığı bir mide! Devletler, milletler, fertler, makineler hep o milyon ağızlı ejderhayı doyurmakla meşgul. Ruh lafı edenin vay haline. İnsanı ya deli diye tımarhaneye atıyor, yahut aforoz ediyorlar... Ruh, ruh... Buna sahip olan yirmi birinci yüzyılda bir mel'un, bir cadı...” (Adivar, 1982, 125).

İnsan açısından, şahsiyet / birey olma mücadelesinin önemli kavramlarından biri de “özgürlük”tür. Kolay kazanılmayan, elde etmek için uğruna pek çok bedel ödenmesi gereken bir “değer” olan özgürlük, toplumdaki pek çok mekanizma tarafından engellenir. Murat Belge'ye göre bu mekanizmalardan biri de ideolojilerdir: “İdeoloji, değişik nedenlerle dahi olsa bireyselleşmeye karşı bir varlıktır. Çünkü o da son analizde ortalama bir insan tipi ister ve yaratır. Özellikle de bürokratik mekanizmalara olağanüstü bağlı bir toplumda “resmiyet” bireyselliği ezer. Toplumsal, kişisel, cinsel v.b. alanlarda geçerli ahlâk, genel ideoloji tarafından belirlenir.” (Belge, 1994, 35).

Modern çağda bilhassa ruhî ihtiyaçlarının geri plana itilmesinin insan açısından zararlı olduğunu düşünen Adivar, insan ruhunun nice sırlarla dolu olduğunu belirtir. *Maske ve Ruh*'ta, Melek'le Nasrettin Hoca arasında geçen şu diyalogda bunu görüyoruz:

“Melek –Ben, bıraktıkları hazine için, sevgililer için dünyaya dönen ruhlar gördüm, fakat eşeklerinin ardından gidene hiç rastlamadım.

Hoca – İnsan ruhunda meleklerin bilmediği daha nice sırlar yatar.” (Adivar, 1982, 47).

Burada bahsedilen “sırlar”, insanın “şahsiyet olma / bireyleşme” arzusuyla yakından ilgilidir. Şahsiyet olma / bireyleşme, insanın bilinç altında sakladığı arzu ve isteklerin dış dünyada kendisine yer bulması anlamına da gelir. Bu yönüyle şahsiyet olma / bireyleşme arzusu, dış dünyada “*bencilleşme/canavarlaşma*” şeklinde belirebileceği gibi, “*kendisi ve başkaları için özgür bir hayat talebi*” olarak da görülebilir. Halide Edip, bunlardan birincisine oyun kahramanlarından Ahmed-i Şirazi'nin ağzından şu sözlerle değinir:

“Cihangirler niçin yalnız kudrete tapar, diyorsun. Çünkü hepsinin içinde bir kaplan, bir aslan, bir yırtıcı yaratık yatar.” (Adivar, 1982, 56).

İnsan, içinde beslediği bu kötü yaratıklardan dolayı, zaman zaman azap çekiyor/çektiriyor. Bu azabı bir anlamda insanın kendisi yaratmıştır. *Maske ve Ruh*'ta Halide Edip, Shakespeare'in ağzından, insanı kendi kendisinin yarattığı bu azaptan kurtarmak gerektiğini söyler (Adivar, 1982, 61).

Fakat, bu azaptan kurtulmak kolay değildir. İnsan, hiç ölmeyecekmişcesine dünyaya bağlı kaldığı sürece hep bu azabın tehdidini hissedecektir. *Maske ve Ruh*'un kişilerinden Siyah Renklilerin Temsilcisi, insanın bu acizliğini şu sözle ortaya koyar:

“Anlaşılan dünyanın kendisinden kurtulan, hülyasından kurtulamıyor.” (Adivar, 1982, 61).

Demek ki, dünyanın azabından kurtulmak için insan, “dünya hülyasına” bir ölçü getirmek zorundadır. Halide Edip, burada dünya hayatını bir “maske”, öteki dünyayı da “ruh” sözüyle sembolize eder. Kitapta bunu örnekleyen şöyle bir diyalog geçer:

İnsan – Azrail diyalogu:

“Ben benim, fakat bana benzeyen bu et parçası kim ? Azrail karşılık verdi:

-O senin masken.” (Adivar, 1982, 41).

Bu sözden de anlaşılacağı gibi, “maske” ve “ruh” olmak üzere insanın iki yönü vardır. Bunlardan maske (dünya) gelip geçici, ruh ebedidir. Eserin kişilerinden İnsan İşleri Kurumu'nun Başkanı'nın da dediği gibi, “Ruhlar acı çektikleri sürece cehennemde, barış ve mutluluk içinde yaşadıkları sürece cennettedirler. Bu iki şey ruh sahibi her faninin birbirinden ayrılmaz iki yönüdür.” (Adivar, 1982, 75).

İnsanın şahsiyet olma / bireyleşme serüveni de işte bu iki yönün dengelenmesiyle başlar. İnsan ne ruhu için bedeninden, ne de bedeni için ruhundan vazgeçmeli. Sağlıklı birey (insan) bu ikisi arasında denge kurandır. İdeal birey için bedensel tatmin kadar, ruhsal tatmin de önemlidir. Gerçi bedensel arzuların kaynağı da ruhsal arzulardır. Fakat ruh, kendisine sahip olan “birey” sayesinde huzurlu veya huzursuz olur. Burada önemli olan, bireyin ruhudur. Bu ruh ile insan bir “fert” olarak arzu ettiği hayatı yaşayabilir. Halide Edip'e göre, ferdin olmadığı yerde cemiyet bir sürü, hakkın olmadığı yerde de vazife bir angaryadır (Adivar, 1956, 245).

Cemiyetin bir sürü, vazifelerin de bir angarya olarak görüldüğü yerde, fertler fert olmaktan çıkar. Topluma bir huzursuzluk hakim olur, hemen herkeste bir gelecek kaygısı başlar, olumsuzluklar artar. Bu olumsuzlukları daha da artırabiliriz. Böyle bir ortamda, fertleri kurtaracak ve koruyacak olan da güçlü bir “devlet”tir. Halide Edip’e göre, devlet, ferdin gaye ve haklarına hizmet eden bir müessesedir (Adivar, 1956, 22). Fakat her devlet, ferdi koruyan ve yücelten bir yapıya sahip değildir. Ferdi koruyan ve yücelten devletler, “şahsiyet” yetiştirme yarışında hep önde olmuşlardır.

Halide Edip sadece *Maske ve Ruh*’ta değil, bütün eserlerinde şahsiyete önem verir. Şahsiyet tahakküme, baskıya izin vermeyen insan anlamına da gelir. Bunun sosyal hayattaki yorumu totaliter rejime izin vermeyen, demokrat insanlar demektir (Enginün, 2000, 84).

Adına marşların ve şiirlerin yazıldığı “hürriyet” kavramının, Meşrutiyet Dönemi’ndeki yaygın kullanımı sonrasında, bu kavramın artık Türk toplumu için vazgeçilmez olduğunun göstergesi de “*Cumhuriyet’in ilâm*” olmuştur. Cumhuriyet’in ilâniyla birlikte demokrasi, kişi hak ve hürriyetleri gibi “bireyle” ilgili kavramlar, en yetkili ve etkili kurum olan “devlet”in politikaları arasına girmiştir. Yeni Türk devleti, yaptığı “devrimlerle” bu politikaları hayata geçirmeye başlamıştır. Bu devrimleri “birey” açısından değerlendiren Nurullah Ataç, bireyi kendi dileklerine, kendi eğilimlerine göre yaşamaya, halkı baskıdan kurtaracak, çoğunluğa karşı azınlığı da, bir başına kalmış kişiyi de koruyacak bir “devrim” ister. Bu konuda Ataç şunları söyler:

“Özgürlük, kişicilik... Yarınki toplum bunlar üzerine kurulacaktır. Bunlara karşı gelenler, bireyleri değersiz sayıp da kişiliğin özgürlük içinde gelişmesine bırakmayanlar gerçekten devrimci değildir; gerçek devrimi durdurmaya çalışan kişilerdir.” (Batur, 1993, 26).

Birey, sağlıklı bir toplumda, sağlıklı bir toplum da şuurlu bireylerin birlikteliğinde oluşur. “İnsan, bir kültürün içinde rahatsız etmeden ve olmadan yaşamak için, egosunu, toplumun benliği ile ahenkleştirmeye çalışır; bu sırada da sosyalleşir.” (Tural, 1993, 116). Sosyalleşen bir birey de, hem kendisi hem de çevresiyle “barışık” olur ve bireyleşmemekten doğan problemler de böylece ya tamamen ya da büyük bir oranda ortadan kalkar. Halide Edip’in tarif ettiği şahsiyet de işte bu ölçülere uyar.

Kendilerine ancak sağlıklı bir toplum içinde faaliyet alanı bulabilen şahsiyetler, bir yandan söz konusu şahsiyetlerini geliştirirken, bir yandan da topluma şahsiyet kazandırmaya çalışırlar. Büyük şahsiyetlerin toplumla olan bu ilişkilerinde baş vurdukları değişik yöntemler vardır. İşte bu yöntemlerden biri de “gülme” (mizah, hiciv) tir.

Toplum ve Gülme

Bilinçaltında biriken arzu ve özlemlerini dış dünyada tatmin etmeye yeltenen bunalımlı bireyler, kendilerini toplumda hep bir “çatışma” ortamında bulmaktadırlar. Mesela, bireyin ekonomik durumu arzu ve özlemlerini gidermeye yetmeyebiliyor. Yine, söz konusu arzu ve istekler, dinin ve ahlakın normları ile çelişebiliyor. Bu

çelişki “haram, günah, ayıp” gibi dinî-ahlakî argümanlarla bireyi frenleyebiliyor. Ayrıca, bireyin arzu ve özlemleri devletin “yasaları” ile de çelişebiliyor¹.

Bütün bu çelişkiler arasında “*bir türlü kendini gerçekleştiremeyen*” kişi, ya sonuçta intiharı seçiyor ya da hayatı alaya alıyor. İntiharı seçen veya hayatı hep “*çatışmalar*” içinde geçirenler, içinde yaşadıkları toplumda birer “tutunamayan”² veya “muzdarip, trajik hayat yaşayan” kişiler olarak tanınmaktadırlar.

Hayatı alaya alanlar ise, aynı bunalımları yaşamakla beraber, onlar kendilerini bu hale getiren toplumsal sorunları ve bu sorunların zemini olan toplumu düzeltme gayreti içindedirler. Bu kişilerin kullandığı “*düzeltilme*” aygıtlarından biri de “*gülmece*”dir. Gülmece, yerine göre komedi, mizah, hiciv vs. gibi adlarla da anılır.

Bergson’a göre gülmeyi anlamak için onu tabii çevresi olan cemiyetin içine koymak; bilhassa içtimaî mahiyette olan faydalı fonksiyonunu belirtmek lazımdır (Bergson, 1989, 17). Gülmenin faydalı fonksiyonu, onun, toplumu tedavi ediciliği ve düzelticiliği demektir.

Tedavi edici ve düzeltici işleviyle gülme, derin yapısında belirli bir “*eleştiri*”yi de içerir. Eleştiri, her zaman düzeltilmesi gereken bir durum söz konusu olduğunda gündeme gelir. Bergson buna “*terbiye*” der. Yani Bergson’a göre, “gülmenin” “terbiye edici” bir işlevi de vardır (Bergson, 1989, 63).

Burada görülen o ki, hemen her toplum “gülme”yi, “komik olanı” ve bunların sanatsal biçimleri olan “mizah” ve “hicvi” bir tür silah olarak kullanmaktadır³. Bu silah bir bakıma eskilerin “adalet kılıcı” dediği olgudur. Toplumdaki adaletsizlikleri, haksızlıkları, kötülükleri, kısaca “bireyi” ezen hemen her tür problemi çözmenin veya gündeme getirmenin bir yolu da gülmece, komik olana sığınmaktır.

Halide Edip Adıvar, gülmecenin ve komiğin işte bu işlevini çok iyi biliyor. Birey hak ve özgürlükleri konusunda son derece duyarlı olan Adıvar, bu konuda en çok mesafe kat eden ülke olarak da Amerika’yı görür. Özellikle şahsiyetlerini koruma ve onurlu yaşama istekleri yüzünden yazar, Anadolu Türkü ile Amerikalılar arasında

¹ İşte böyle bir ortamda yaşayan ve hep bu çelişkilerle hayatlarını sürdürmeye çalışan Batılı aydın bireyler, geliştirdikleri “Varoluşçuluk (Egzistansiyalizm)” felsefesinde, insanın (dolayısıyla bireyin) bu yönünü ele almaktadırlar.

² “Tutunamayan” kavramı, “varoluşçu” felsefeyi savunan sanatçıların anlattığı insan tipinin de adıdır. Ayrıca, “Tutunamayanlar”, söz konusu felsefenin Türkiye’deki önemli ismi Oğuz Atay’ın –bu tür bireyleri anlattığı– bir romanının da adıdır.

³ Burada şunu da vurgulamak gerekir: Türk-İslâm kültüründe “gülme” –sanatsal kullanım dışında– genelde hoş görülmez. “Tebessüm” hali istisna tutulursa, kaba gülüşler ve kahkahalar Türk-İslâm kültüründe pek hoş karşılanmaz. Ayrıca Türk kültüründe hâlen, gülmenin iyi bir şey olmadığı anlamında pek çok atasözü ve deyim kullanılmaktadır. “Gülme” olgusuna hoş bakılmamasının arkasında Kur’an’da geçen “gülme”nin hoş bir şey olmadığı anlamındaki ayetlerin ve bu konuda Hz. Muhammet’in gülme karşısı sayılabilecek bazı hadislerinin etkisi olsa gerektir. Meselâ, şu iki ayet “gülme”nin hoş bir şey olmadığını vurguluyor: “Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar” (Tevbe Sûresi, 82. Ayet). “Guluyorsunuz da ağlamıyorsunuz.” (Necm Sûresi, 60. Ayet)

benzerlikler de kurar (Kazan, 1995, 82). Adıvar, idealize ettiği Anadolu Türkünün prototipi olarak gördüğü için de, Nasrettin Hoca'ya yönelir.

Geleneksel Türk Toplumu ve Bireycilik

Modern bir kavram olan bireycilik, Batı toplumlarında insan hak ve hürriyetleri bağlamında gelişen bir kazanımı ifade eder. Özünde, devlete karşı bireyin hak ve hürriyetlerini garanti altına alma anlamını taşıyan bireycilik, zamanla daha da gelişerek sadece devlete karşı değil, her türlü otoriteye karşı duruşu içeren bir düşünme şeklini almıştır.

Bireycilik, bütün ortaçağı kaplayan Hıristiyan dünya görüşüne bir tepki olarak Rönesans'ta ortaya çıkan bir dünya görüşüdür. Sınıflı toplumun gerçekleşmesine de sebep olan bireycilik, özel mülkiyetle güçlenmiş ve toplumun içinde seçkinleşmiş olan bireyi topluma üstün tutmuştur. Bu eğilim Rönesans'ta biçimlenmiş ve bir dünya görüşü olarak metafizikten ekonomiye kadar çok çeşitli alanlarda etkisini göstermiştir. Tarihsel süreçte özel mülkiyetli bireyin en gelişmiş biçimi olan burjuvazi ve onun bütün kurumları bu dünya görüşünü benimseyip serpilmişlerdir. (Hançerlioğlu, 1996, 37)

Gerek tarihi referanslar, gerekse kültürel ürünler ve alışkanlıklar Türk toplumunda Batılı anlamda bir bireyciliğin olmadığına işaret etmektedir. Özellikle 'paylaşmayı' sevmesi, Türk insanını -bir anlamda 'bencilik' anlamına da gelen bireycilikten uzak tutmuştur. Murat Belge, Türk toplumunda acıların, sevinçlerin, hatta bütün duyguların, bireyselden önce toplumsal olduğunu söyledikten sonra, buna "ağıt" geleneğini örnek verir. Cenazelerde yakılan bir ağıt, acıyı bireysel olmaktan çıkarıp toplumsallaştırır. Murat Belge, bu arada Türk toplumunda bireyselliğin olmadığını da vurgular (Belge, 1994, 34-35).

Bireycilik, köklü siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal değişimleri gerekli kılar. Çünkü, yaşanan büyük siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal değişimler sonucunda Batı dünyasında bireycilik ortaya çıkmıştır. Aynı olaylar Türk tarihinde yaşanmadığı için, batılı anlamda bir bireycilik de tabii olarak ülkemizde gelişmemiştir.

Türk toplumunda batılı anlamda bir bireycilikten çok, Halide Edip'in "şahsiyetçilik" adını verdiği bir insan tipi oluşmuştur. Bu insan tipinin en büyük örneklerinden biri de Nasrettin Hoca'dır. Böyle bir tipin nasıl oluştuğunu anlamak için, özellikle Nasrettin Hoca'nın yaşadığı XIII. Yüzyıl Türk toplumuna bakmamız gerekiyor.

Şükrü Kurgan, Nasrettin Hoca'nın yaşadığı XIII. Yüzyıl Anadolu tarihinin genel durumunu şöyle gözler önüne serer:

"1- XIII. yüzyıl Haçlı Savaşlarının yarattığı yoksulluk,

2- Moğol saldırısından kaçan ve Sivas, Erzurum, Erzincan'a yerleştirilen yüz binlerce Türkmen göçmeninin beslenmesi zorunluluğu,

3- Selçuklu Devleti'nin 1243 Kosedag Savaşı yenilgisinden sonra bütün Anadolu'ya yayılan Moğol ordusunu besleme zorunluluğu,

4- Selçuklu sultanlarının iç savaşlar için kiraladığı Suriye ve Mısır askerlerini besleme zorunluluğu,

5- Halkın omuzlarına yüklenen ağır vergilerin ödenmesi zorunluluğu,

6- Anadolu Beylikleri'nin israf ve sefahat masraflarını ödeme zorunluluğu.” (Kurgan, 1990, 225).

Nasrettin Hoca'nın yaşadığı çevreye gelince, bu çevre, daha ziyade şehir hayatı ile ilgilidir. Gerçekten de Nasrettin Hoca'nın türbesinin Akşehir'de olması, onun yaşadığı yeri gösterir. Onunla ilgili tarihi kayıt ve kaynaklar da Hoca'nın Akşehir ile yakın ilgisine işaret eder (Baykara, 1990, 34).

Her ne kadar bireycilik, şehir kavramı ile ilişkilendirilse de Halide Edip, Nasrettin Hoca'nın bir şehirli olarak birey değil, bir “şahsiyet” olduğunu vurgular. Halide Edip, meseleyi bu aşamada “*medeniyetler mukayesesi*” şeklinde ele alır ve Doğu medeniyeti ile Batı medeniyetini karşılaştırır. Yazara göre, hakiki Garp medeniyeti, ferdin hürriyetini nizam dairesinde tanıyan, insana ve manevi fikirlere kıymet veren bir medeniyettir (Adıvar, 1956, 12).

Halide Edip, Doğu medeniyeti hakkında da şu açıklamayı yapar:

“Şarktaki ferdin çok bariz bir şahsiyete sahip olduğu... (...) Şarktaki fert, perde arkasında ve daima büyüklerin ayaklarının altında yaşarken nasıl olmuş da nevi kendine mahsus bir şahsiyete sahip olabilmıştır? Cevabı belki şu olabilir: Dimağını ve ruhunu maddi realitelerden uzaklaştırmak suretiyle! (...) Şarktaki fert için devlet veya devleti temsil eden insan, müşahhas bir kader, bir alın yazısıdır. İşte bundan dolayı eski şark medeniyetlerinde devlet veya hükümdarı değiştirmek için -eğer varsa- çok az ses yükselmiş, nadiren teşebbüslere girişilmiştir. Bu nevi fertlerin gözü ister istemez *kendi içlerine çevrilmiştir*. Çünkü maddi varlıkları, vücutları kendilerinin değildir.” (Adıvar, 1956, 16).

Yazara göre, Şark'taki ferdin dikkati çeken bir hususiyeti de komşuları ve muhiti ile münasebetlerinin şeklidir. Onun için tavır ve hareket büyük bir ehemmiyeti haizdir. Terbiye, Şarklının hayatında büyük bir yer tutar (Adıvar, 1956, 16).

Türk tarih ve medeniyetinin bu temel nitelikleri, “birey”den çok “şahsiyetler” ortaya koymuştur. Bunu dikkate almadan Nasrettin Hoca'yı anlayamayacağımız muhakkaktır. Halide Edip Nasrettin Hoca'yı işte bu atmosfer içine yerleştirir.

Nasrettin Hoca ve Bireycilik

İnsana ve eşyaya bakışında hiçbir sakatlığa yer vermeyen Nasrettin Hoca'nın, sadece “*olumsuzluklar*”a iyi bakmadığını görüyoruz. Olumsuzlukların olmadığı yerlerde çok sevimli ve sempatik biri olarak bulunan Hoca, hep, olumsuzluklarla adeta dalga geçmiştir. Nasrettin Hoca, paylaşımcılığı, yardım severliği ve topluma yönelik kaygılarıyla tam bir “*halk adamı*”dır. Bu bakımdan ona “birey” değil, “halk adamı” demek daha uygundur. Halide Edip işte bu özellikleri yüzünden Hoca'ya “birey” gözüyle değil de “şahsiyet” gözüyle bakar.

Her ne kadar, “*hayattan zevk almak*”, “*insanca yaşamak*”, “*kendini ezdirmeme veya kendini kabul ettirme*” gibi nitelikler aklımıza “birey” kavramını getirirse de,

Halide Edip bu niteliklerin Hoca'yı "birey" değil, "şahsiyet" yaptığı inancındadır. Söz konusu nitelikleri talep ederken Hoca hiçbir zaman "arsız" biri olmamış, hep sempatik olma yolunu seçmiştir. Onun sempatikliği hep "gülme / güldürme" şeklinde tecelli etmiştir.

Gülme, Türk toplumunda öylesine önemsenir ki, "*Tatlı dil, güler yüz yılan deliğinden çıkarır.*" atasözünde de vurgulandığı gibi, insan ilişkilerinin temeli sayılmıştır. Yine kültürümüzde güler yüzlü olmayan insanlar pek makbul sayılmamış, asık suratlılık hep olumsuzlanmıştır. Şükrü Kurgan'ın da dediği gibi, "*Türk ulusu sevilen güzeldir, her şeyden önce, gülmeyi ve güler yüzü aramaktadır.*" (Kurgan, 1996, 3).

Nasrettin Hoca hikâyeleri, gerek yaşadığı devirde gerekse daha sonraları, özelde Türk insanının genelde ise bütün insanlığın evrensel "gerçeklerini" sergilemiştir. Bu özellik, Nasrettin Hoca hikâyelerinde gördüğümüz ilk ortak değerdir. Nasrettin Hoca hikâyelerine konu olan insan tiplerinin her zaman her yerde geçerli evrensel insan tipleri olduklarını görürüz (Erginer, 1990, 15).

Bu açıklamalardan sonra, Nasrettin Hoca'nın Batılı anlamda bir birey değil, mensubu olduğu Türk milletini ve Türk kültürünü eksiksiz olarak temsil eden ortak bir "tip" veya "şahsiyet" olduğu söylenebilir.

Halide Edip ve Nasrettin Hoca

"Birey olma (bireyleşme) / şahsiyet olma" olgusu, '*ferdî hak ve hürriyetler*', '*özgürlük*', '*demokrasi*', '*serbest demokrasi (liberalizm)*' gibi kavramlarla da birlikte anılır. Başta "bireyleşme" olmak üzere Halide Edip Adıvar, bu kavramları çokça önemser. Bu kavramların anavatanı olarak Avrupa'yı, uygulama alanı olarak da Amerika'yı gösteren Halide Edip Adıvar, *Maske ve Ruh* adlı tiyatro eserini, işte bu kavramları Nasrettin Hoca'nın şahsında somutlaştırmak için yazmıştır.

Halide Edip'in önce 1937'de *Yedigün*'de "Maskeli Ruhlar" adıyla sonra da *Maske ve Ruh* adıyla 1945'te neşrettiği bu fantezisinde, *Doğu'nun ruh, Batı'nın da madde olduğu* ana fikri işlenir (Enginün, 1995, 436). Zaten oyundaki prolog da, Halide Edip'in dünya görüşünü ortaya koymaktadır (Enginün, 1991, 89).

Nasrettin Hoca bütün Türk dünyasında da tanınır ve buralarda da hikâyeleri anlatılır. Mesela Nasrettin Hoca, Türkmenistan'da "Hoca Ependi" veya "Nasrettin Ependi" diye tanınır. Özbekistan'da "Hoca Nasriddin", Kazaklarda "Hoca Nasır", Azerilerde de "Mulla Nasriddin" olarak bilinir. Bunların dışında Bulgaristan'da, Çek-Slovak Cumhuriyetlerinde, Çin'de, Fransa'da ve Arap ülkelerinde de Nasrettin Hoca tanınır, fıkraları anlatılır (Utku, 2001, 166, 167).

Hoca'nın bu evrensel kimliğini modernize etmek isteyen Adıvar, *Maske ve Ruh*'ta "*dünyaya Nasrettin Hoca'nın gozuyla bakmak*" istediğini söyler. Ona göre Nasrettin Hoca, "saygın bir şahsiyet olarak yaşamak" isteyen Türk insanının timsalidir.

Türk dünyasında ve Türkiye’de yaygın olan hikâyelerine baktığımızda görürüz ki, Nasrettin Hoca’nın “şahsiyet olma” isteğini yerine getirmesine engel olan kişi ve olgular vardır. Yani Hoca bir takım kişi ve olgularla “çatışma” içindedir. Bu kişilerin başında “hanımı” vardır. Hanımı Hoca’yı hep “aile” düzlemine çeker ve ona bir takım “sorumluluklar” hatırlatır. Dolayısıyla Hoca’nın çatıştığı (macera yaşadığı) kişilerin başında ailesi (özellikle karısı) gelir. Karısı Hoca’nın “şahsiyet olmasına” ve istediği gibi yaşamasına hep engel olmuştur.

Hoca’nın şahsiyet olmasına engel teşkil eden bir diğer husus “toplum”dur. Toplum da Hoca’ya bir takım roller tayin eder. Onun toplumla ilişkilerinde öne çıkan figür de “eşeği”dir. Eşeği, Hoca’nın öykülerinde hep bir taşıma aracı olarak kullanılır. Hoca, ya eşeğe binmiş olarak ya da eşeğe bir takım yükler yüklemiş biri olarak karşımıza çıkar. Eğer Hoca, eşeğe binmişse ya evinden ayrılıp bir yere (toplumun içine) gidiyordur, ya da bir yerden evine dönüyordur. Şayet eşeğe bir takım şeyler yüklemişse, ya satmak için pazara bir şeyler götürüyordur, ya da satın aldığı bir şeyleri evine getiriyordur. Kısaca, Hoca’nın dış dünya (toplum) ile ilişkisinin en önemli göstergesi “eşeği”dir.

Nasrettin Hoca’nın çatışma içinde olduğu olgulardan biri de Hoca’nın ekonomik zayıflığıdır. Buna devrin bozuk sosyal şartlarını da ilave edebiliriz.

Böylece karşımıza, saygın bir şahsiyet olmak istediği halde, bunu başaramayan, bu yüzden de istediği gibi yaşayamayan; bu eksikliğini de “gülünç olan”la, kendisi dahil hemen her şeyi “alaya” alarak gidermeye çalışan bir Hoca figürü çıkmaktadır. Halide Edip’in *Maske ve Ruh*’ta dile getirmek istediği de Hoca’nın bu yönüdür. Bunu şu şema ile daha da somutlaştırabiliriz:

Nasrettin Hoca ----- Şahsiyet

Hoca’nın Karısı----- Aile

Hoca’nın Eşeği----- Toplum

Nasrettin Hoca’yı hep ailesi ve toplumla (toplumdan birileri ile) “çatışma” içinde buluruz. Bilindiği gibi, çatışmalar da “öykü”yü oluşturur. Hoca’nın gerek hanımıyla (ailesi), gerekse toplumla çatışmaları da, o bildiğimiz “Nasrettin Hoca Hikâyelerini (Fıkralarını)” doğurmuştur. Her bir öyküde de Hoca’yı “şahsiyet” olma mücadelesi içinde görürüz.

Halide Edip, Hoca’yı bu yönüyle ele alır ve onun her bir mücadelesini (öyküsünü) önemser. Sadece önemsemekle kalmaz, “dünyaya Nasrettin Hoca’nın gözüyle bakan” biri de olmak ister. İşte bu gerekçeyle de *Maske ve Ruh*’u yazar.

Şimdi bu eserden, Nasrettin Hoca hakkında söylenenlerden ve Türk dünyasında yaygın olan diğer Nasrettin Hoca fıkralarından⁴ hareketle Hoca’nın nasıl bir şahsiyet olduğunu görelim.

⁴ Türk dünyasında ve Türkiye’de yaygın olan Nasrettin Hoca Fıkraları için, “Soner Yalçın-Erkin Mert, *Nasrettin Hoca / Uygurca-Türkçe*, Kültür Bak. Yay. Ank. 1995”, “*Nasrettin Hoca’ya Armağan*”, (Haz. M. Sabri Koz), Oğlak Yayıncılık, İst. 1996”, “*Yedi İklim*

Nasrettin Hoca

Dünya tarihinde unutulmayan şahsiyetler vardır. Aradan ne kadar zaman geçerse geçsin, dilden dile, kulaktan kulağa, hatta kültürden kültüre aktarılan ve evrenselleşen şahsiyetler, insanlığın ortak değerlerini oluştururlar/yaparlar. Masalların babası olarak kabul edilen eski Yunanlı Aisopos (Ezop) işte böyle biridir. Wesselski adlı araştırmacıya göre, Nasrettin Hoca Türklerin Aisopos'udur (Kurgan, 1996, 16). Halide Edip de *Maske ve Ruh*'ta, oyun kişilerinden İbn-i Haldun'un ağzından, Nasrettin Hoca'nın Ezop olarak da cennete girdiğini⁵ ve Ezop maskesi taktığını söyler (Adıvar, 1982, 69).

İnci Enginün de, hocası Reşit Rahmeti Arat'ın, en büyük Türk filozofunun Nasrettin Hoca olduğunu söylediğini belirttiikten sonra, Hoca'nın sorulu cevaplı fıkralarının da, ünlü İlkçağ filozofu Sokrates'i hatırlattığını söyler (Enginün, 2000, 78).

Böylesine önemli bir şahsiyet olan Nasrettin Hoca, ne yazık ki ait olduğu coğrafyada ve kültürde -bilhassa- aydınların pek ilgisini çekmemiştir. Bu ilgisizlik yüzünden maalesef Nasrettin Hoca'nın fıkralarının orijinal bir metni yoktur ve bu konuda yazılmış temel bir metinden de mahrumuz. "*Şehirde yerleşmiş okur yazar aydınlar, bir halk adamı olan Nasrettin'i hor görmüşler, kaynak niteliğindeki kitaplarında ona yer vermemişlerdir.*" (Kurgan, 1996, Önsöz).

Eldeki belgelere göre, Nasrettin Hoca 13. yüzyılda Anadolu'da yaşamıştır. Yaşadığı zamandan günümüze kalan yazılı fıkrası yoktur. Onun adına ilk kez ancak 15. yüzyılın sonunda kaleme alınan *Saltukname*'de rastlıyoruz (Duman, 2001, 101).

Fakat Türk dünyasında özellikle halk kesimi bu konuda aydınlardan daha vefalı davranmış, yazılı olarak değilse bile, sözlü olarak Nasrettin Hoca fıkralarını hem geniş bir coğrafyaya yaymış, hem de bu fıkraları günümüze kadar taşımıştır. Halk arasında yaygın olan bu fıkralara göre Nasrettin Hoca, fakir bir ailenin çocuğudur. Bu fakirliği yüzünden zaman zaman dayak yemeğe bile rıza göstermiştir. Fakirliğini def etmek için Hoca, ticaret başta olmak üzere bir çok işi denemiştir; fakat başarılı olamamıştır. Mesela, götürülen bir cenazenin nereye gittiğini soran oğluna Hoca, yemek, içmek, yatak, yorgan olmayan bir yer olduğunu söyleyince oğlu: "Baba, yoksa bizim eve mi götürüyorlar." diye cevap verir. Oğlunun bu cevabı bile,

/Nasrettin Hoca Özel Sayısı, Eylül-Ekim 2001, Sayı: 138-139", "*Türk Edebiyatı /Nasrettin Hoca Anıt Sayısı*, Ocak 1995, Sayı: 255", "*Seçilmiş Nasrettin Hoca Fıkraları*, Şenyıldız Yayınevi, İst. 1998", "Ragıp Şevki Yeşim, *Nasrettin Hoca/Dünyayı Guldiren Adam (Nasrettin Hoca'nın Romanı)*, Türkiye Yayınevi, İst. 1966" ve "Halistin Kukul, *Şiirlerle Nasrettin Hoca Fıkraları*, Etüt Yay., Samsun 1999" adlı kitaplardan faydalanılmıştır.

⁵ *Maske ve Ruh*, aynı zamanda fantastik bir oyundur. Bu oyunda olaylar cennette geçer. Cennetten dünyaya muhtelif geliş-gidişler vardır. Oyun kişileri bazen 14. yüzyıla, bazen de 20. yüzyıla gidip gelirler. Halide Edip, İslami inanın dışında tenasüh inanışına da yer verir. Mesela, *Maske ve Ruh*'ta belirtildiğine göre, Nasrettin Hoca daha önce Ezop olarak dünyaya gelmiştir. (Enginün, 1991, 90)

Hoca'nın ne kadar fakir biri olduğunu göstermeye yeter. Dolayısıyla Hoca'nın hikâyelerindeki ana malzeme, onun kendi yoksul hayatındaki olaylardır.

Nasrettin Hoca medresede okumuştur. Bu okumuşluğu ona bir süre "kadılık" yapmak gibi bir avantaj sağlarsa da, Hoca bu işte tutunamayınca halkın arasına dönmüştür.

Hoca midesine çok düşkündür. Hikâyelerinin bir çoğu onun yemek maceralarıyla ilgilidir.

Çocuklar ve kadınlar tarafından çok sevilen Hoca, maceralarının bir çoğunu da bunlarla yaşamıştır. İnat birisi de olan Hoca, zorda kalınca akıyla sorunları çözecek kadar zekidir. Mesela, kavga eden hanımlarını mavi boncukla barıştırmıştır. Bazen misafirperver olan Hoca, bazen de -yoksulluktan dolayı- misafirden kaçır. Özellikle misafirlik konusunda Hoca'nın pek çok macerası vardır.

Hanımıyla da sürekli macera yaşayan Hoca'ya göre, hanımının ölümü "küçük kıyamet", kendisinin ölümü de "büyük kıyamet"tir. Küçük kıyameti olan hanımı, zaman zaman Hoca'ya zor anlar yaşatır. Hoca bu anları yaşamamak, yani hanımını kızdırmamak için elinden ne geliyorsa yapar. Hatta henüz ölmeyen hanımına ağlar.

Bütün bu olumsuzluklar içinde bile Hoca, şükretmeyi ihmal etmez. Mesela Hoca, cübbesi okla delinince, o cübbenin içinde olmadığına ve eşeği kaybolunca da o eşekle birlikte kaybolmadığına şükredecek kadar "sabır ehli, iman ehli" birisidir. Devamlı olarak haline şükreden bu yönü, Hoca'nın var olanla yetinmesinden ziyade, "şikayet ve isyanın" İslâm'da hoş karşılanmamasıyla ilgilidir. Bu da bizi Hoca'nın mutasavvıf kişiliğine götürür.

Nasrettin Hoca bu yoksulluk ve maceralarla dolu hayatından evrensel değerler çıkarmayı başarmıştır. Bu başarının sırrı da "kendisiyle eğlenmeyi bilmesi"dir. Goethe, "Kendi kendisi ile eğlenmeyen insan, olgun insan değildir." (Kurgan, 1996, 23) der. Türk kültüründe yaygın olan bir deyimde de belirtildiği gibi, Hoca, "iğneyi kendine, çuvaldızı başkasına batıran kişi"dir. Bu açıdan bakıldığında Nasrettin Hoca'nın "otokritizm (öz eleştiri)" mekanizmasını en iyi çalıştıran kişi olduğunu da görürüz. Çünkü, pek çok fıkrasında Hoca'nın kendi kendisiyle eğlendiğine, bir anlamda kendini de tenkit ettiğine tanık oluruz.

Otokritizm, Batı medeniyetinin de temel özelliklerinden biridir. Halide Edip, Batının bu temel özelliğini göremeyen yerli "modernistlerimize" eleştiri yöneltir. Yerli modernistlerimizden bazıları, mesela Nasrettin Hoca'nın temsil ettiği insan tipine muhaliftir. Onlara göre Nasrettin Hoca zihniyeti eski Şark zihniyetidir ve bu zihniyet terk edilmelidir. Halide Edip yerli modernistlerimizin işte bu gibi ön yargılı fikirlerine karşı çıkar. *Maske ve Ruh*'un modern Remziyesi'nin şu sözü, Adivar'ın karşı çıktığı fikirlerin adeta özünü oluşturur:

"Alay bazan en yararlı bir fikri bile öldürebilir, çünkü Anadolu modern olabilmek için her şeyle alay etmek, her şeye gülmek adetinden kurtulmalı." (Adivar, 1982, 90).

Remziye'nin ağzından söylenen bu cümlelerdeki teklif, Halide Edip'e göre, yerine getirilmesi zor olan bir istektir. Çünkü, Hoca'nın fıkralarındaki alay, Remziye'nin ve onun temsil ettiği zihniyetin anlayamayacağı bir derinliğe sahiptir. Yani bu fıkralarda alay zannedilenler aslında, insanlığın ortak değerlerini gösterir.

“Hoca, hayatının yoksulluklarını güler yüzle karşılayan, insanların bencil yönlerini taşlarken merhametsiz, toplumun değersiz inançlarını maskaraya alan bir insandır.” (Kurgan, 1996, 13).

Nasrettin Hoca fıkralarındaki insanî ortak değerlerin kaynağı, Hoca'daki “tenkit edici” ve “maskaraya alma” tavrıdır. Fıkraların bütününde insan ve insanlık gerçekleri işte bu tavırla ele alınır. Bu tavır aynı zamanda hayatı (dünyayı) bir “oyun” olarak algılayan bir hayat felsefesinin⁶ de dışı vurumudur. Halide Edip *Maske ve Ruh*'ta bu hususu Nasrettin Hoca'nın ağzından ifade eder:

“Ahiret dünyayı, ruhlar fanileri bir zaman kendi hallerine bırakırlar... Ne olur bir devrin fanileri, hayatı beşikte başlayan, mezarda biten bir oyun bilsinler.” (Adivar, 1982, 126).

Nasrettin Hoca zihniyeti, dünyayı bir oyun ve eğlence yeri olarak görüp, onu alaya alma; buna karşılık -şahsiyeti bina eden- ruhsal değerleri önemseyen bir zihniyettir. *Maske ve Ruh*'un Nasır'ı oyunda dünyaya ikinci defa Nasır maskesine bürünmüş bir Nasrettin Hoca olarak gelir ve şunları söyler:

“Demek ben gerçekten Nasrettin Hoca'yım. On dördüncü yüzyıla yirmi birinci yüzyıl bir arada. (...) Görevimi yapmaya çalıştım. Herkese ruhtan bahsettim, hatta makinelere bile.” (Adivar, 1982, 123).

Maske ve Ruh'ta Nasrettin Hoca, İnsan İşleri Kurumu'nun toplantısına ak, kızıl, eflatun üç renkli bir cübbe ile gelir (Adivar, 1982, 80). Burada Hoca'nın tek rengi reddetmesi oldukça anlamlıdır. Hoca'ya tek renk cübbe giydirmeyip, üç ayrı renk cübbe giydirmesinden, Halide Edip'in Nasrettin Hoca'yı nasıl tanıtmak istediğini anlayabiliyoruz.

Ayrıca Halide Edip, eserin Önsöz'ünde Nasrettin Hoca zihniyetini şöyle tanımlar:

“(Hoca'nın zihniyeti) her şeyle alay eden, hiç bir şeyi ciddiye almayan “adam sendecilik” zihniyeti değildir. Aksine, bu, dünyaya, insanların dertlerine bakarken, benliğini bir yana iten hiç bir fikir saplantısı veya kişisel isteğe kapılmadan, serin doğru görüşle realiteyi seyreden bir anlayıştır. Bu, hastalara en çok mana veren büyük bir doktor huzurunun yarattığı hava, zamanla değeri kaybolmayan kökü sağlam bir realite görüşüne dayanan halk ve hayal filozofunun huzuru ile beliren bir havadır.” (Adivar, 1982, 38).

⁶ ünümüz hikâyecilerinden Mustafa Kutlu da hikâyelerinde meselâ “lunaparkı” bir “oyun/eğlence” göstergesi olarak kullanır. “Dünya hayatı bir eğlenceden ibarettir” (En'am- 32, Ankebut-64, Muhammet-36, Hadid-20) ayetlerinden mülhem bu anlayış, Nasrettin Hoca'da da mevcuttur.

Nasrettin Hoca'nın Hanımı

Bir şahsiyet olarak Hoca'nın çatışma içinde olduğu unsurların başında ailesi (özellikle hanımı) gelmektedir. Bazı fıkralarda olumlu taraflarından söz edilse de, fıkraların genelinde Nasrettin Hoca'nın hanımının hep olumsuz tarafları dikkatlere sunulur.

Türk dünyasında yaygın Nasrettin Hoca fıkralarında Hoca'nın hanımı, eşeği ve nadiren de oğlundan söz edilir. Bunlardan özellikle hanımı, Hoca'nın çatıştığı kişilerin başında gelir ve Hoca ile karısının maceralarını içeren bir hayli fıkra vardır. Bu fıkraların kiminde Hoca'nın hanımı olumsuzlanırken, kiminde de yüceltilir.

Özellikle halk arasında yaygın olan Nasrettin Hoca fıkralarında gördüğümüz “Nasrettin Hoca'nın hanımı” ile ilgili izlenimler şöyledir:

Hoca'nın karısı sokak gezisine fazlaca çıkar. Kadın sokağa çıkarken hep yeldirmesini giyer. Bu kadın hep asık suratlıdır, bir türlü gülmez. Yeri gelince Hoca kadar inat olmaktan çekinmez. Kızınca mesela elindeki maşayı on arşından fazla Hoca'nın üzerine doğru fırlatabilir. Bu kadının işleri de aksi gider. Mesela çocuğunu iki gün geç doğurmuştur. Bu yüzden olacak, Hoca, karısı ölünce hiç ağlamaz. Karısı ölmeseydi, zaten onu boşayacağını söyler. Yeni bir kadın alma umudunu taşır. Hoca bazen geceleri -olaylar yüzünden- karısını uyandırmak istemez. Onun korkacağını, çılgılık basacağını düşünür. Oysa karısı hep Hoca'yı dürterek uyandırır. Karısı çoğu kere Hoca'nın yaptıklarına şaşırır. Mesela Hoca, -meşhur su testisini kırmadan önce- oğluna tokat atınca, karısı itiraz eder. Burada kadın evladını koruyan bir anne konumundadır. Kimi zaman da bu kadın göl kenarına çamaşır yıkamaya gider.

Hoca'ya göre karısı bir emir eridir. (Saçı uzun aklı kısa) Söyleneni yapar. Hoca'nın işine karışmaması gerekir. Bu kadın hep Hoca'ya yemek (et, tavuk, kaz) pişirir, hiç bir ev işine de itiraz etmez. Hatta kadın zaman zaman alacaklılarını kapıdan yalanlarla uzaklaştırarak, Hoca'yı korumaya çalışır. Bazen Hoca bu kadını numaradan da olsa döver. Kimi zaman da Hoca karısından büyük fedakarlıklar bekler. Mesela Hoca, karısından süslenmesini ister. Azrail gelince kendisinin değil de daha süslü püslü gördüğü karısının canını alacaktır. Yani Hoca, karısından kendisinin yerine ölmesi gibi büyük bir fedakarlık bekler.

Eşeğe yem ve su verme konusunda hanımı hep Hoca'yla bahse girer. Bu bahsi kadın kaybedince, Hoca, aç olduğunu bile bile eşeğine yem ve su vermez. Ona göre bu, karısının görevidir. Evinde yangın çıkınca da Hoca benzer bir davranış sergiler. Kendisine evindeki yangına niçin müdahale etmediği sorulunca şunu söyler:

“Bizim hatunla işleri aramızda taksim ettik. Ben evin dışında olup bitenlerle meşgul olurum. Hatun da evin iç işlerine bakar. Varın siz yangın haberini bizim hatuna verin.” (Seçilmiş Nasrettin Hoca Fıkraları, 1998, 220).

Tıpkı Hoca gibi, karısı da hazırcıvab birisidir. Aynı zamanda bu kadın akılcıdır. Hem davalıyı, hem de davacıyı haklı çıkaran Hoca'yı uyarır. Bazen Hoca gibi açık gözlülük de yapan kadın, mesela hileli alış veriş yapar.

Kadın Hoca'nın eve getirdiği etleri bir türlü ona yedirmez. Hep komşularına yedirir ya da kendi yer. Hoca da bundan muzdariptir.

Hoca evlenince karısını beğenmez. Kendisinden başka herkese görünebileceğini söyler.

Hoca ikinci evlilik de yapmıştır. Hanımları birbirleri ile hep kavga ederler. İkinci hanımı duldur. Bu kadın hep ölen kocasından söz edince, bir yatağa dört kişi sığmaz diyerek Hoca, ikinci karısından kaçır.

Hoca, karısı hastalanınca eve doktor getirmez. Biz kendi kendimize ölürüz der.

Hoca karısından genelde memnun değildir. Onun bu memnuniyetsizliği, kadınlar hakkında şu genel olumsuz yargıyı vermesine sebep olmuştur:

Hoca'ya biri sorar: Nuh Peygamberin salıverdiği güvercin erkek miydi, yoksa dişi miydi? Hoca cevap verir:

“Hiç Nuh Peygamberin salıverdiği güvercin dişi olsa, çenesini o kadar müddet kapalı tutabilir miydi? Taşdığı otu çoktan düşürürdü.” (Seçilmiş Nasrettin Hoca Fıkraları, 1998, 255)

Yukarıdaki ifadelerde de görüldüğü gibi, Hoca'nın hanımı hakkında halk arasındaki fıkralarda tutarlı bir kadın tipi yakalamak zordur. Çünkü, kiminde iyi bir kadınla karşılaşılıyor, kiminde de olumsuz bir kadınla yüz yüze geliyoruz.

Halide Edip *Maske ve Ruh*'ta Hoca'nın hanımını çok olumsuz bir kadın tipi olarak çizer. Hoca'nın karısı, gerek sözleri, gerekse davranışları itibarıyla oyun boyunca olumsuz bir görüntü arz eder. Bu yüzden de hem Hoca'nın hem de diğer oyun kişilerinin ağzından Hoca'nın karısı tenkit edilir. Oyundan seçtiğimiz şu bölümler buna örnekler:

Nasrettin Hoca'nın Shakespeare'le diyalogundan:

Hoca: “Ben cennete yakamı bizim karıdan kurtarmak için geldim. Burada ne kadın lafı, ne de hülyası isterim.”

Hoca Shakespeare'e hitaben şunu söyler:

“Karnım nice büyük olsun a çorbacı? Dünyada et lokmasının yağlısı bize nasip olmadı kızı Karı önümüze sade kemik parçası atar, kendisi en yağlı lokmaları yutardı.” (Adivar, 1982, 63. 64)

Hoca'nın ölmeden önceki son dileği eşeğinin cennete girmesi ve hanımının da cehenneme girmesidir (Adivar, 1982, 47).

Bütün kadınları karısı gibi zanneden Hoca'nın kadınlar hakkındaki genel hükmü de şöyledir:

Öteki dünyada kadınların göğüslerini taşla dövmelerine karşılık Hoca şunu söyler:

“Dövsün haspalar! Göğüslerinin içinde ne ejderhalar yattığını ben bilirim.” (Adivar, 1982, 46).

Gerek halk içinde yaygın olan fıkralarda, gerekse Halide Edip'in çizdiği "Hoca'nın karısı" tipolojisinde de görüldüğü gibi, Nasrettin Hoca, genelde karısıyla çatışma halindedir. Karısı adeta her arzusunu gerçekleştirmesinde Hoca'ya engel olmaktadır. Arzu ve özlemlerin gerçekleştirilme sürecinde "engel" işlevinde olan her olgu, "öykü" açısından çok önemlidir. Bu açıdan Hoca'nın fıkralarındaki "öykü" elemanlarının başında gelen figürün "Hoca'nın hanımı" olduğunu söyleyebiliriz.

Nasrettin Hoca'nın Eşeği

Eşeği, Hoca'nın aile bireylerinden biri gibidir. Hemen her işinde "yardımcı bir unsur" olarak görülen eşek, halk arasındaki Hoca fıkralarının kiminde olumsuzlanır. Eşek ayrıca Hoca'nın toplumla ilişkilerinin de bir göstergesidir. Hoca toplumdaki birileri ile karşılaştığında, ya eşeğin sırtındadır, ya da eşeğiyle bir yere gitmekte veya bir yerden gelmektedir. Eşekle birlikteliği Hoca'nın bir ev erkeği olarak "sorumluluğunu" göstermektedir.

Şeref Poyraz, eşeğin Hoca'nın hayatındaki yerini ortaya koyduktan sonra, eşek ile Hoca'nın ekonomik durumu arasında ilişki kurar:

"Bazen bir hikayede, bir destanda ya da romanda öyle hayvanlar vardır ki, bu eserlerdeki fonksiyonları dolayısıyla dekoratif şahsiyetlerden daha aktiftir ve hatta esas kahramanın muhatabı durumundadır. İşte Nasrettin Hoca'nın latifelerinde de böyle bir muhatap vardır: Hoca'nın eşeği. Hoca'nın yalnızlığına yoldaş, iş arkadaşı, tesellisi ve her şeyden önemlisi de Hoca'nın maddi fakirliğinin yansıyan tarafıdır. At, eşeğe göre daha güçlü, hızlı, soylu ve dolayısıyla pahalıdır. Bu nedenle ona sahip olmak için biraz varlıklı olmak gerekir. Hoca'nın bu yüzden atı yoktur. Eşek, sıradanlığı, fakirliği, masumiyeti, saflığı ve ezilmişliği simgelemektedir. Onun için Hoca'nın karakterine ve hayat tarzına yakışan attan çok eşektir." (Poyraz, 1996, 81).

Bu yüzden Hoca, adeta eşeği ile bütünleşmiş, hemen her resimde veya minyatürde, özellikle "eşeğe ters binişi" ile hafızalara kazınmıştır. Özellikle halk arasındaki yaygın Hoca fıkralarında Nasrettin Hoca, çoğunlukla eşeği ile olan maceralarıyla da tanınır.

Hamiye Duran da, Nasrettin Hoca'nın eşeğine "tasavvufi" bir işlev yükler. Ona göre Türk-İslam kültüründe tasavvufun çok önemli tesirler ifade ettiği düşünülürse, Nasrettin Hoca fıkralarındaki eşek motifinin hemen daima nefis, vücut bineği sembolü olarak yer aldığı görülür (Duran, 1997, 18).

Halk arasında yaygın olan fıkralara göre eşeği, Hoca'nın biricik varlığı, sevgili eşeğidir. "Biricik varlık, sevgili" gibi nitelemelerle övülmesine rağmen bu eşek, huysuzdur. Bu huysuzluğu yüzünden Hoca tarafından satılığa bile çıkarılır. Hatta Hoca, satılığa çıkardığı eşek için, asıl niyetinin satmak değil, herkesin eşekten neler çektiğini anlamasını istemek olduğunu söyler. Hatta eşek az para eder diye Hoca, hayvanın çamurlu kuyruğunu bile keser.

Fıkraların çoğunda, "*Hoca bir gün eşeği ile giderken/gelirken...*" diye bir kalıp başlangıç ifadesi vardır.

Hoca zaman zaman eşeğini önüne alıp dağa oduna gider.

Eşeğe yem vermek, karısıyla kavga sebebidir.

Hoca Timur'a eşek hediye eder; hediye ettiği bu eşeğe okuma-yazma öğretir. Eşeğin anırmasına da “eşek dili” der.

Eşeğin sol arka ayağının bastığı yer, dünyanın ortasıdır.

Eşek çoğu zaman da Hoca'ya göre benzetme unsuru, ya da ispat nesnesidir. Mesela, “*Eşeğimin sırtında kaç tane kıl varsa, o kadar vardır*” gibi ifadelerde bunu görürüz.

Eşek devrin binek aracıdır. Hoca nereye (çarşıya, başka bir şehre veya köye vs.) gitse, eşeğini hazırlar, onunla gider. Genelde normal olarak bindiği hayvana Hoca bazen de ters biner.

Eşek, zaman zaman da Hoca'yla cedelleşir. Bu cedelleşme anında Hoca eşeğe “*turşuyu sen mi satacaksın, yoksa ben mi*” diye çıkışır. Kimi zaman da bir eşyasını çaldıran veya hırsıza kaptıran eşeğe “*bul cübbemi, al semerini*” diye bağırır.

Hoca, eşeği ölünce ağlar.

Eşeğin bazı hareketleri, Hoca'nın geleceğinin işaretidir. Mesela, hayvanın iki defa anırması, Hoca'nın öleceğine işarettir.

Hoca bazen eşeğiyle anlaşma yapar. Odun yüklü eşeği tek başına eve gönderir, kendisi de kestirmeden gider. Eşek eve gelmeyince “Ne biçim hayvansın? diye eşeği paylar. Ben ta eve kadar gittim, geldim. Sen ise hala bıraktığım yerde otluyorsun.”

Eşek bazen Hoca'nın Allah'tan dilediği şeydir, bazen de bu sevgili varlığı en çok kaybettiği yegâne servetidir.

Zaman zaman da Hoca, eşeğe muamelesinden dolayı toplum tarafından eleştirilir. Mesela eşeğe odun yükler. Kendisi eşeğe biner ve hayvanın üzerinde dimdik durur. Soranlara -oturmayarak- hayvana eziyet etmek istemediğini söyler. Tabii eleştirilmekten de kurtulamaz.

Hoca kimi zaman da eşekle konuşur. Güya onun fikrini alır.

Bir çok fıkrada da eşek kadı ile bir tutulur. Yine bu hayvan, pek çok kişiden, mesela vezirden bile akıllıdır ve de dürüsttür.

Halk arasındaki bu yaygın “olumlu, Hoca'nın yardımcıısı, -zaman zaman da Hoca'nın baş belası” olarak karşımıza çıkan eşek imajını Halide Edip de sürdürür. *Maske ve Ruh*'ta görülen odur ki, Nasrettin Hoca eşeğini hanımından daha çok sever. Daha önce de değinildiği gibi, Hoca, öldükten sonra karısının cehenneme, eşeğinin de cennete girmesini arzular. Hoca, eşeğinden önce ölür ve geride kalan eşeğine hanımının zulmedeceğinden endişe eder (Adıvar, 1982, 45).

Halide Edip, oyunun bir yerinde de eşeği bir hayvan olarak değil, onu iyi insanların bir “imgesi” olarak nitelendirir. Eşek ölüp de “Boz Oğlan” adıyla cennetteki yeşil bir çimende otlamaya başlayınca, yanına Shakespeare gelir. Shakespeare'le eşek –biraz da felsefi bir öze sahip- bir diyaloga girerler. Bu diyalogda eşeğin söylediği en çarpıcı söz şöyledir:

“Dünyada iyi insanlara eşek dediklerini hiç işitmedin mi?” (Adivar, 1982, 65).

Hoca'nın eşeği Boz Oğlan, bir arada da 20. yüzyılda cennetten dünyaya dönüş yapar. Fakat eşek olarak değil. Boz Oğlan, yeni hayatında “dünyaya dört elle bağlı” önce milletvekili adayı, daha sonra da yenilik yanlısı milletvekili Mahir Torlan olarak yer alır (Adivar, 1982, 121).

Oyundaki hemen her varlığı konuşuran ve onlara yaşadıkları dünyanın yorumunu yaptıran Halide Edip, Hoca'nın eşeğine de aynı işi yaptırır. Bu eşek, Hoca'yı her fırsatta hayata ve topluma bağlar. Eşek ne zaman, nerede, ne şekilde geçerse geçsin, orada mutlaka Hoca'nın bir “sorumluluğu” ile yüz yüze geliyoruz. İşte bu sorumluluk yüzünden Hoca, kendini gerçekleştirme noktasında hep yenilg. yaşar. Yıkım acısını da eşeği ile paylaşır.

Sonuç

Bergson, insanın eşya ya da hayvana, eşya ya da hayvanın insana benzediği durumların “gülme” yarattığını söyler. Nasrettin Hoca fıkralarında, özellikle Hoca'nın kendisi “bir eşya” kadar değersiz görüldüğü, yer yer de eşyanın kendisinden daha çok önemsendiği (mesela “ye kürküm ye” fıkrası) durumlarda hep gülünç olmuştur. Hoca'nın eşeğinin de çileli bir insana benzetildiği anlarda, bu durum insanları tebessüm ettirmiştir.

Zihnen ve bedenen sakin olan, hayatta her hangi bir arzu ve özlem taşımayan - amaçsız- insanların “öykü”sü olmaz. Öykü, hep bir “amacın” varlığını gerektirir. Amaç olsun ki, insan (birey), o amaca/amaçlara ulaşmak için harekete geçsin. Söz konusu amaca ulaşmak pek o kadar önemli değildir. Önemli olan, amaç için harekete geçmek, eylemlerde bulunmaktır. İşte bu da maceradır / yolculuktur / meraktır / heyecandır...vs. Hayatı anlamlı kılan da bir bakıma bu macera, yolculuk, merak ve heyecandır. Bu olgular aynı zamanda insanı –tabii ki bir amaç için çalışanları- “birey (şahsiyet)” düzeyine çıkarır.

Nasrettin Hoca, Türk dünyasında tanınan bütün hikâyelerindeki maceraları bir “şahsiyet” olabilmek için yaşamıştır. Halide Edip Adivar, işte bu yüzden çok önem verdiği “bireyleşme (şahsiyetleşme)” ve bunun için gerekli olan özgür bir ortam (demokrasi) gibi evrensel değerlerin hayata geçirilmesinde, yerli bir model olarak Nasrettin Hoca'yı seçmiş ve onu bütün Türk dünyasının “ortak şahsiyeti” olarak nitelemiştir. İsa Özkan'ın da belirttiği gibi, Nasrettin Hoca, Türk boyları arasında müşterek bir şahsiyet olma özelliğini hiçbir zaman kaybetmeyecektir (Özkan, 1997, 42).

Nasrettin Hoca, seçkin bir “şahsiyet” olmak için pek çok macera yaşamıştır. Bu maceralar “gülünç olan”la çerçeve içine alınmıştır. Buradaki gülünçlük, sıradan bir şamata değil, düzeltici / terbiye edici bir tür “mizah”tır.

Türk kültüründe “Nasrettin Hoca Fıkraları” dediğimiz hazine değerindeki ürünler de aslında Hoca'nın yaşadığı yukarıda bahsettiğimiz maceralarıdır. Bu maceralar yoluyla Nasrettin Hoca'yla birlikte nasıl “şahsiyet” olunacağını tecrübesini de yaşamış oluruz.

KAYNAKLAR

- Adıvar, Halide Edip (1982), *Maske ve Ruh*, Atlas Kitabevi, İstanbul.
- A. mlf. (1956), *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri*, Doğan Kardeş Yay. İst. (Kitabın iç kapağında yayın yılı olarak 1955 tarihi bulunmaktadır).
- Batur, Enis (1993), *Yazının Ucu*, Yapı Kredi Yay. İstanbul.
- Baykara, Tuncer (1990), "Nasrettin Hoca ve Dönemi", *I. Milletlerarası, Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.
- Belge, Murat (1994), *Edebiyat Ustune Yazılar*, Yapı-Kredi Yay. İstanbul.
- Bergson, H. (1989), *Gulme* (Çev. Mustafa Şekip Tunç), Milli Eğitim Bak. Yay. İst.
- Duman, Mustafa (2001), "Ezop'tan Nasrettin Hoca'ya", *Folklor / Edebiyat*, Cilt : III, Sayı: 27, 2001/3.
- Duran, Hamiye (1997), "Nasrettin Hoca Fıkralarında Eşek Motifi Üzerine", *Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bak. Yay. Ankara.
- Enginün, İnci (2000), *Araştırmalar ve Belgeler*, Dergâh Yay. İstanbul.
- A. mlf. (1991), *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay. İstanbul.
- A. mlf., İnci (1995), *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu Batı Meselesi*, MEB. Yay. İstanbul
- Erginer, Kaya (1990), *Nasrettin Hoca ve Hikayelerinin Yeniden Değerlendirilmesi*, Arba Yay. İstanbul.
- Hançerlioğlu, Orhan (1996), *Felsefe Sozluđu*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Kazan, Frances (1995), *Halide Edip ve Amerika*, Bağlam Yay. İstanbul.
- Kurgan, Şükrü (1996), *Nasrettin Hoca*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara.
- A. mlf. (1990), "Nasrettin Hoca Üzerine", *I. Milletlerarası Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Ankara.
- Özkan, İsa (1997), "Türk ve Balkan Memleketlerinde Nasrettin Hoca", *Nasrettin Hoca Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bak. Yay. Ankara.
- Poyraz, Şeref (1996), "Nasrettin Hoca Fıkralarında Zaman, Mekan ve Şahıslar", *Nasrettin Hoca'ya Armağan*, (Haz. M. Sabri Koz), Oğlak Yayıncılık, İstanbul.
- Seçilmiş Nasrettin Hoca Fıkraları*, Şenyıldız Yayınevi, İstanbul 1998.
- Tural, Sadık (1993), *Edebiyat Bilimine Katkılar*, Ecdad Yay. Ankara.
- Türkmen, Fikret (1987) "Nasrettin Hoca Fıkralarının Yayılma Sahaları", *I. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri*, Yunus Emre Kültür Sanat ve Turizm Yay.I, Eskişehir.
- Utku, Gönül Yonar (2001), "Doğu ve Batı Ülkelerinde Nasrettin Hoca", *Yedi İklim /Nasrettin Hoca Özel Sayısı*, Eylül-Ekim 2001, Sayı: 138-139.